

**DREPTUL BIZANTIN
SI RECEPTAREA LUI ÎN
PRAVILELE TIPĂRITE, ÎN
TĂRILE ROMÂNE, DIN
SECOLUL AL XVII-LEA**

2

Lect. univ. dr. CĂTĂLINA MITITELU

**DREPTUL BIZANTIN SI RECEPTAREA LUI
ÎN PRAVILELE TIPĂRITE, ÎN TĂRILE
ROMÂNE, DIN SECOLUL AL XVII-LEA**

EDITURA UNIVERSITARĂ

Bucuresti, 2014

Colectia "TIINTE JURIDICE "I ADMINISTRATIVE

Redactor: Monica Stoian

Tehnoredactor: Ameluta Visan

Coperta: Monica Balaban

Editură recunoscută de Consiliul National al Cercetării Stiintifice (C.N.C.S.) si inclusă de Consiliul National de Atestare a Titlurilor, Diplomelor si Certificatelor Universitare (C.N.A.T.D.C.U.) în categoria editurilor de prestigiu recunoscut.

Descrierea CIP a Bibliotecii Nationale a României

MITITELU, CĂTĂLINA

Dreptul bizantin si receptarea lui în Pravilele tipărite, în Tările române, din secolul al XVII-lea / Cătălina Mititelu. - Bucuresti : Editura Universitară, 2014

ISBN 978-606-28-0007-9

2

DOI: (Digital Object Identifier): 10.5682/9786062800079

© Toate drepturile asupra acestei lucrări sunt rezervate, nicio parte din această lucrare nu poate fi copiată fără acordul Editurii Universitare

Copyright © 2014

Editura Universitară

Editor: Vasile Muscalu

B-dul. N. Bălcescu nr. 27-33, Sector 1, Bucuresti

Tel.: 021 – 315.32.47 / 319.67.27

www.editurauniversitara.ro e-mail:

redactia@editurauniversitara.ro

Distributie: tel.: 021-315.32.47 /319.67.27 / 0744 EDITOR / 07217 CARTE
comenzi@editurauniversitara.ro O.P. 15, C.P. 35, Bucuresti
www.editurauniversitara.ro

CUPRINS

Preliminarii	9
I. Dreptul bizantin si receptarea lui în spatiul danubiano-pontico-carpatic	12
A. <i>Evaluări si precizări privind procesul de receptare a Dreptului bizantin la nord de Dunăre</i>	12
B. <i>Etapele procesului de receptarea a Dreptului bizantin în Tările Române.....</i>	29
II. Pravilele Tipărite în limba română, în secolul al XVII-lea, în Tările Române	68
A. <i>Pravila de la Govora. Izvoare si continut.....</i>	69
B. <i>Cartea Românească de învățătură (Iasi, 1646). Izvoare si continut.....</i>	93
C. <i>Îndreptarea legii (Târgoviste, 1652). Izvoare si continut</i>	100
În loc de Concluzii	118
Bibliografie generală	122

ABREVIERI

BOR = Biserica Ortodoxă Română

cood. = coordonator

CR = Cartea românească de învățătură

Ed. = Editura ed. =

ediția GB = Glasul

Bisericii gl = glava

IBMBOR = Institutul Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe
Române

ÎL = Îndreptarea Legii

MMS = Mitropolia Moldovei și

Sucevei mms. = manuscris nr. =

număr op.cit. = opera citată p. =

pagină

PG = Pravila de la Govora

pr. = pricina

sec. = secolul

Sf. = Sfântul

vol. = volum

PRELIMINARII

Cine este câtuși de puțin familiarizat cu Istoria dreptului românesc și-a putut da lesne seama că paginile acesteia sunt lacunare îndeosebi în privința Dreptului bizantin și a receptării sale în Țările Române.

Aceste lacune sunt datorate în mare parte și faptului că unii autori ai Studiilor și Manualelor de Istoria dreptului românesc nu dispun și de un registru de cunoștințe cu caracter interdisciplinar.

De altfel, aceștia nu au putut face dovada că sunt familiarizați nu numai cu dreptul bizantin și cu cel canonic, dar nici cu istoria culturii juridice, de sorginte romană și bizantină, și, desigur, cu atât mai puțin cu procesul receptării legislației nomocanonice, bizantine, în Țările Române.

Determinat și de aceste constatări, am cercetat întâi de toate - cu atenție sporită - textul celor trei Pravile tipărite în limba română în secolul al XVII-lea, și anume, Pravila de la Govora, Pravila de la Iași și Pravila de la Târgoviște, care rămân monumentele exponențiale ale culturii juridice medievale românești. Apoi, am lecturat cu asiduitate textul unor studii și lucrări care au abordat acest subiect, al căror conținut am căutat să-l examinez și să-l evaluez în spiritul impus de munca de cercetare științifică, adică „sine ira et studio”, în scopul învederat de a aduce o contribuție efectivă și reală la cunoașterea procesului de receptare a dreptului bizantin, în Țările Române, prin intermediul celor trei Pravile.

În secolul al XVII-lea, cultura românească își găsește forme noi de manifestare. Acum se alcătuiesc Cronicile în graiul țării și apar și primele Legiuri tipărite în limba română, care

atestă preocupările Legiuitorilor Țării pentru o mai bună organizare a principalelor instituții ale Statului, și, în general, al societății românești.

Pravilele tipărite din secolul al XVII-lea, care dau expresie învederată societății românești din acea perioadă, rămân - alături de Cronici și de alte izvoare istorice - nu numai documente prețioase ale trecutului istoric românesc, ci și mărturii ale culturii juridice românești.

Fie că au apărut la Govora, la Iași sau la Târgoviște, aceste Colecții de legiuiri nomocanonice au potențat gândirea și cultura juridică românească, învederând totodată și rolul limbii române în afirmarea acesteia într-o epocă în care limba slavonă era încă limba Cancelariei domnești și limba liturgică a Bisericii neamului românesc.

Pravila de la Govora, Cartea românească de învățătură și Îndreptarea legii au marcat și începuturile Școlii de Drept românesc, de sorginte bizantină, astfel încât apariția primelor cursuri de drept la Colegiul latin de la Iași și Colegiul din București, fondate de domnii Vasile Lupu și Matei Basarab, nu au făcut decât să sporească interesul general pentru cunoașterea și aplicarea Dreptului bizantin (laic și ecleziastic).

În dorința de a înfățișa cât mai veridic posibil etapele procesului de receptare a dreptului bizantin în Țările Române, am făcut trimiteri nu numai la textul celor trei Pravile, tipărite în limba română în secolul al XVII-lea, ci și la unele Colecții de legiuiri bizantine, de stat sau bisericești, care au circulat în limba greacă sau slavonă, sau au fost copiate, traduse ori tipărite în limba română.

De asemenea, pentru identificarea izvoarelor acestor Pravile, nu ne-am limitat doar la informațiile documentare furnizate de lucrările de specialitate, ci am întreprins și un studiu comparativ al textului unor Nomocanoane.

Din rezultatul analizei hermeneutice a textului celor trei Pravile, s-a putut constata și faptul că procesul de receptare al Dreptului bizantin nu s-a rezumat doar la o traducere tale-quale a textului legislației bizantine (laice și ecleziastice), fiindcă textul acesteia a fost adeseori remaniat, completat și parafrazat de alcătuitoarii acestor Nomocanoane, și, în fine, și adaptat la realitățile socio-politice și religio-culturale din Țările Române din epoca respectivă.

Această realitate a fost învederată și de Predosloviile celor trei Pravile tipărite în limba română, alcătuite de vrednicii cărturari ai Țărilor Române din vremea respectivă, și anume, Mitropolitul Teofil al Țării Românești, Mitropolitul Varlaam al Țării Moldovei și Mitropolitul Ștefan al Țării Românești, care au făcut de altfel și obiectul unei examinări și al unei evaluări cu caracter interdisciplinar.

Pentru literatura juridică românească, abordarea tematicii acestui subiect, într-un demers al unei munci de cercetare științifică cu caracter inter și pluridisciplinar, are totodată darul să aducă o contribuție substanțială și în domeniul Istoriei dreptului românesc, în care specialiști familiarizați atât în domeniul juridic și canonic, cât și în cel istoric și teologic, sunt din ce în ce mai puțini.

I. DREPTUL BIZANTIN ȘI RECEPTAREA LUI ÎN SPAȚIUL DANUBIANO-PONTICO- CARPATIN

A. Evaluări și precizări privind procesul de receptare a Dreptului bizantin la nord de Dunăre

La finele secolului al X-lea, ținuturile de la Dunărea de Jos și din Dobrogea au intrat din nou în stăpânirea Imperiului bizantin, teritoriul Dobrogei fiind inclus în Thema Paradunavon (Paristrion). Ca urmare, Dreptul bizantin (public și cel privat) a fost aplicat în tot acest spațiu pontico-danubian.

Principalul izvor de drept pentru aceste ținuturi românești l-a constituit Colecția de legiuri cunoscută sub numele de „Bazilicale”, publicată în jurul anilor 910-911.

Colecția monumentală de legiuri imperiale, bizantine, în 60 de cărți, - cunoscută sub numele de Vasilicale / Basilicale - a circulat și în spațiul intra-carpatin¹, mai întâi în limba greacă și apoi în limba slavonă.

După toată probabilitate, această colecție de legiuri bizantine ar fi pătruns în Țările Române și în forma ei abreviată, redactată în limba slavonă. Basilicalele ar fi putut circula la nord de Dunăre și sub formă de „Sinopsă” în redacție slavonă, ne-o confirmă de altfel și mărturiile unor cercetători avizați ai culturii bizantine, de limbă slavă.

¹ A se vedea L. Stan, *Vechile noastre Pravile*, în MMS, XXXIV (1958), nr. 9-10, p. 745-762; Idem, *Pravila lui Alexandru cel Bun și vechea autocefalie a Mitropoliei Moldovei*, în MMS, XXXVI (1960), nr. 3-4, p. 170-214.

Printre altele, aceștia afirmă că „... românii au fost singurii moștenitori ai ultimei ediții a literaturii bulgare, scrisă în redacția medio-bulgară, în noua ortografie a Patriarhului Eftimie, pregătită de acesta și de școala lui pentru bulgari, la mănăstirea Studion din Constantinopol, dar rămasă necunoscută lor, fiind definitivată de-abia după căderea Bulgariei sub turci (1393) și achiziționată de Alexandru cel Bun pentru nevoile Bisericii Moldovei, organizată de el”².

Desigur, nu este exclus ca printre lucrările achiziționate de Alexandru cel Bun să se fi aflat măcar și o Sinopsă a Vasilicalelor, de care Domnitorul Moldovei să se fi folosit și pentru organizarea și funcționarea instituțiilor juridice și canonice al Țării din epoca sa.

Dacă dăm crezare celor spuse de Dimitrie Cantemir, „... Alexandru Despotul cel dintâi al Moldovei, pe care l-au numit locuitorii cel Bun, pentru faptele lui cele mari, ... a primit de la împărații Țarigradului, ..., și legile grecești, care erau cuprinse în cărțile lui Balsamon”³, adică în Nomocanoanele comentate de cunoscutul jurist și canonist bizantin din secolul al XII-lea, care – printre altele – a comentat Nomocanonul atribuit patriarhului Fotie al Constantiopolului (sec. IX).

Același învățat român, Dimitrie Cantemir, scria că „... din cărțile acele prea largi, au scos numai aceea ce este acum Legea Moldovei”⁴. Cu alte cuvinte, domnitorul Alexandru cel Bun ar fi avut în posesie doar excerpte din Bazilicale, adică una dintre acele Sinopse care, ar fi circulat în spațiul sud-dunărean în limba slavonă.

² I. Iufu, *Mănăstirea Moldovița – centru cultural important din perioada culturii române în limba slavonă (sec. XV-XVIII)*, în MMS, XXXIX (1963), nr. 7-8, p. 455.

³ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. M. Nicolescu, București, 1909, p. 184.

⁴ *Ibidem*.

Interesantă este și remarcă pe care Dimitrie Cantemir o făcea despre prezența în Moldova a legiurilor nomocanone, care, alături de obiceiul Țării, constituiau încă la vremea sa cele două izvoare fundamentale ale Dreptului românesc. „... La Moldoveni – scria Dimitrie Cantemir – s-a făcut două legi, una scrisă, care este întemeiată pe canoanele împăraților Romanești și Țarigradești și pe canoanele soboarelor bisericești; iar alta nescrisă care se poate zice ivirea sau apucare a neamului căci să și zice în limba noastră, obicei, cu cuvânt slavonesc”⁵.

Din cele spuse de Dimitrie Cantemir, reținem așadar că, în Moldova, „legea scrisă” era alcătuită din normele Dreptului roman și a celui bizantin, și din canoanele sinoadelor Bisericii Ortodoxe Ecumenice din primul mileniu⁶.

Din același text, reținem de asemenea că „legea nescrisă” era constituită din obiceiurile Țării, despre care ne spune că acestea, „... nefiind scrise, de multe ori le călca și le schimonosea judecătorii cei strâmbi, pentru aceea Vasile Albanitul (Vasile Lupu, n.n.), carele a fost Domn în Moldova în veacul trecut a pus oameni bine încuviințați și pricepuți la legi, de au adunat la un loc toate Legile țarei, cele scrise și cele nescrise, făcând dintru dânsese o carte osebită de Legi, carei și până în ziua de astăzi este pentru judecătorii Moldovei ața dreptății după care judecă drept”⁷.

Din mărturia pe care ne-a lăsat-o Dimitrie Cantemir, reținem deci următoarele:

- a) obiceiurile juridice ale țării, fiind nescrise, erau adeseori transgresate sau neînțelese de judecătorii Țării, pe care el îi numește „judecătorii cei strâmbi”;

⁵ Ibidem.

⁶ Vezi, N. V. Dură, *Le Régime de la synodalité selon la législation canonique, conciliaire, oecuménique, du Ier millénaire*, Ed. Ametist 92, București, 1999.

⁷ D. Cantemir, op. cit., p. 184-185.

b) Vasile Lupu a fost cel care a strâns la un loc toate legile Țării, atât cele scrise cât și cele nescrise, dând la iveală „o carte deosebită de legi”, care nu este alte decât Cartea românească de învățătură, publicată la Iași în anul 1646;

c) Pravila lui Vasile Lupu era încă aplicată pe timpul lui Dimitrie Cantemir, ceea ce explică faptul că s-a bucurat de o largă și statornică receptare;

d) Pentru judecătoria Moldovei, Pravila lui Vasile Lupu era un fel de „norma normans”, și o călăuză pentru judecata cea dreaptă;

e) În epoca lui Vasile Lupu, exista și o Școală de drept, ilustrată de oameni „pricepuți la legi”, adică buni teoreticieni și practicieni. Unul dintre aceștia a fost Eustratie Logofătul, care a primit însărcinarea lui Vasile Lupu de a aduna la un loc „toate legile țării”. Or, și această mărturie ne confirmă în mod evident că Eustratie a găsit aceste legi în scriptoriile mănăstirilor din Moldova, și nu a trebuit să le importe din alte părți.

Despre izvoarele culturale slavone, din Țările Române, sa spus cu îndreptățire că „... nu sunt altceva decât creații de origine bizantină, transpuse în limba slavonă”⁸.

De o largă circulație avea să se bucure însă în spațiul românesc, danubiano-pontico-carpatic, Sintagma Alfabetică a lui Matei Vlastares, redactată și publicată în limba greacă în anul 1335 la Salonic și tradusă în limba slavonă la zece ani mai târziu. În această versiune slavă – publicată în Serbia lui Ștefan Dușan în anul 1345 – Nomocanonul lui Matei Vlastare a circulat „în toate țările de sub influența bizantină: Bulgaria, Țările Române,

⁸ Paulin Popescu, *Manuscrise slavone din Mănăstirea Putna*, în BOR, LXXX (1962), nr. 1-2, p. 105.

Rusia, Armenia și Georgia sub formă de copii manuscrise făcute mai ales de către călugări ...”⁹.

Acest nomocanon sistematic, structurat în 24 de capitole, ordonate după cele 24 de litere ale alfabetului grecesc, în care se află canoane și legi de stat, bizantine, (privind diferite chestiuni de drept canonic și ecleziastic), s-a păstrat în manuscrise în limbile greacă, slavonă și slavo-română. Primul manuscris în limba greacă este datată din anul 1342, iar cel slavo-român din anul 1451.

Manuscrisul slavo-român este „prima pravilă ca vechime cunoscută ca existând la noi, scrisă în Țara Românească, la anul 1451, de către grămăticul Dragomir, din porunca voievodului Vladislav al Țării Românești”¹⁰.

Pe teritoriul românesc, Sintagma Alfabetică a lui Matei Vlastares avea să fie folosită și de autorii „Pravilei celei Mari” (Târgoviște, 1652) ca izvor de bază.

În anul 1954, un cercetător al Dreptului feudal românesc - Alexandru Grecu - scria că „... începuturile dreptului scris la noi cad în formele cele mai simple în a doua jumătate a veacului al XVI-lea sau la mijlocul acestui secol”¹¹, și că „... aceste începuturi sunt aproape complet necunoscute: nici o istorie a țării noastre nu cunoaște și nu studiază textele românești de nomocanoane, din secolul al XVI-lea, ...”¹².

În ceea ce privește datarea începuturilor dreptului scris la români, trebuie precizat că acestea pot fi identificate încă din secolul al XV-lea. De altfel, chiar domnia sa scria că „primul

⁹ I. N. Floca, *Drept canonic ortodox. Legislație și administrație bisericească*, vol. I, Ed. IBMBOR, București, 1990, p.121.

¹⁰ Ibidem, p. 123.

¹¹ Al. Grecu, *Începuturile dreptului scris în limba română*, în Studii. Revistă de istorie și filozofie, nr. 4, 1954, p. 226.

¹² Ibidem, p. 215.

nomocanon slav datat, scris în Țările Române, este din anul 1452 și a fost scris la Târgoviște de grămaticul Dragomir pentru domnul Țării Românești, Vladislav ... În Moldova, la 1474, Ghervasie de la Neamț copiază pentru Ștefan cel Mare un nomocanon în limba slavă. Din 1495 avem o altă copie scrisă la Iași tot pentru același domn al Moldovei, de către grămaticul Damian¹³.

Tot domnia sa menționa că aceste manuscrise¹⁴ „... cuprind traducerea integrală în limba slavonă a <Syntagmei> lui Matei Vlastares, nu cea prescurtată, așa cum apare în textele sârbești din secolul al XIV-lea, ... Forma completă – preciza Alexandru Grecu – cuprinde și alte chestiuni decât cele pur bisericești, de exemplu cel din 1474: <Despre slobozirea robilor și felul cum se orânduiește>”¹⁵.

În fine, același cercetător amintea și faptul că, în copiile Sintagmei alfabetice apărute în Moldova, „... se află reprodus și acel scurt glosar de instituții în limba latină, cu echivalentul lor slavonește, pentru lămurirea unor pasaje din <Syntagmă>. Exemple: pretor = voievoda, magistrat = vlastele, ilustrie = protospătar”¹⁶.

Privitor la afirmația sa, că începuturile dreptului scris în limba română erau „aproape complet necunoscute”, și că nici „o istorie a Țării noastre” nu cunoaște și nu studiază textele românești ale Nomocanoanelor din secolul al XVI-lea, trebuie spus că autorul avea în mare parte dreptate. Dar, mai grav este faptul că, până în prezent, „nicio istorie a Țării” – nu a studiat textele românești ale Nomocanoanelor, din secolul al XVI-lea.

¹³ Ibidem, p. 216.

¹⁴ A se vedea mss. nr. 131 de la Biblioteca Academiei Române.

¹⁵ Al. Grecu, op.cit., p. 216.

¹⁶ Ibidem.

Studiul acestor texte are desigur darul să aducă un aport considerabil nu numai la cunoașterea procesului de receptare a legislației bizantine în Țările Române dar și la o mai bună cunoaștere a etosului societății românești din acea epocă, cu toate manifestările ei (spiritual-religioase, literare, juridice etc.).

Izvoarele formale ale Dreptului feudal, românesc, au fost două: obiceiul, adică dreptul consuetudinar, și legea scrisă¹⁷ (jus positivum), constituită din legislația canonică și din legislația nomocanonică (pravilnică) bizantină¹⁸.

În actele slavone, acest drept nescris se numește „zakon ziemski”, care s-ar traduce corect „legea care aparține țării”, adică „legea țării”¹⁹. Și, așa după cum remarca cu îndreptățire și profesorul Alexandru Grecu, „numai printr-o traducere

¹⁷ Vezi, C. Mititelu, *Începuturile Dreptului scris la români*, în *Dionysiana*, nr. 1/2009, 417-426.

¹⁸ Idem, *De la Colecțiile de legiuri bizantine la Nomocanoanele din secolul al XVII-lea din Țările Române. Considerații asupra Dreptului penal pravilnic*, în *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei*, nr. 1 / 2011, p. 218-231; Idem, *Internal (Material) Sources of Orthodox Canonical Law*, în *Philosophical-Theological Reviewer*, Tbilisi State University (Georgia), nr. 1, 2011, p. 111-120; N. V. Dură, *Dreptul pravilnic (nomocanonic) și Colecțiile nomocanonice*, în *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei*, IX (2005), nr. 1, p. 7-15; Idem, *The Byzantine Nomocanons, fundamental sources of old Romanian Law*, în vol. *International Conference, “Exploration, Education and Progress in the third Millennium”*, Proceedings vol. I, no. 3, Galati University Press, Galați, 2011, p. 25-48.

¹⁹ Vezi, C. Mititelu, *Considerații privind Legea Țării și instituțiile ei*, în *Analele Universității OVIDIUS Constanța / Seria Drept și Științe Administrative* nr. 1 / 2007, p. 291- 312; N. V. Dură, „*Lex terrae*” în percepția unor juriști și istorici ai vechiului Drept românesc. *Evaluări și precizări*, în *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei*, Anul XIV, Nr. 1 / 2010, p. 18-42.

greșită a vechilor gramatici din secolele XVII-XVIII, *zakon ziemski* a fost redat prin obiceiul pământului”²⁰.

În aceleași documente slavone, această „lege a țării” este numită și „starîi zakon” (legea bătrână).

În documentele scrise în românește, termenul slavonesc de „zakon” este redat prin „lege”, „leage”, dar nu are „sensul de lege scrisă”²¹. Ulterior, în perioada feudalismului dezvoltat, deosebirea între obicei (zakon) și lege (legea scrisă) este clar învederată. De pildă, într-un document semnat de domnitorul Vasile Lupu (1634-1653) se face referință expresă atât la „leage”, cât și la „pravilă”, adică la dreptul cutumiar (consuetudinar) și la dreptul scris (pozitiv), care în epoca sa a dobândit preeminență față de primul.

Pentru Vasile Lupu, „legea” era deci identică cu „obiceiul Țării”, adică cu dreptul cutumiar, iar „Pravila” cu „Legea împărătească”, denumită de altfel în țara sa „Lege domnească”, prin care se învedera de fapt primatul legii scrise asupra Dreptului cutumiar (obișnuielnic), care dominase „timp de secole sistemul izvoarelor dreptului”²².

Odată cu subordonarea obiceiului față de legea scrisă, s-a produs și „subordonarea lui față de aceasta”, care „apare deja în texte probabil interpolate, atribuite lui Salvius Iulianus (Digeste, I, 3) și altor jurisconșulți clasici, fiind reluate în Basilicale (II, 1) și apoi, cu unele nuanțări în favoarea obiceiului, de Biserică și nomocanoanele ei (Vlastares, Malaxos, Iacob din Ianina). Toate aceste texte – preciza un istoric al instituțiilor juridice, Valentin

²⁰ Al. Grecu, op.cit., p. 227.

²¹ Vl. Hanga, *Categorii de izvoare*, în vol. *Istoria dreptului românesc*, vol. I, Ed. Academiei RSR, București, 1980, p. 202.

²² N. Popa, *Pravila de la Govora în sistemul dreptului feudal românesc*, în *Pravila Bisericească de la Govora*, ed. Gh. Petre-Govora, Ed. Tribuna, Rm. Vâlcea, 2004, p. 9.

Georgescu, – au avut o largă circulație în Țările Române, unde deci cele două concepții despre obicei au coexistat”²³.

De asemenea, istoricii dreptului românesc au constata că, în epoca feudală, românească, termenul de „drept” desemnează „nu atât legea nescrisă, cutuma, ci echitatea, adică morala feudală a timpului”²⁴.

În concepția românească, din epoca feudală, relația dintre Drept și Morală²⁵, dintre „Justitia” și „Aequitas”²⁶, a fost întradevăr o realitate. Dreptul românesc din epoca respectivă a trimis de altfel întotdeauna la principiile legii morale creștine.

Este de asemenea adevărat că legiuitorului român din această epocă nu i-a fost străină jurisprudența romană, care făcea deosebire între dreptate și echitate, și care aidoma romanilor prefera echitatea, așa cum ne-o confirmă în mod peremptoriu și textul pravilelor din secolul al XVII-lea.

Este de asemenea interesant de remarcat și reținut faptul că, pentru românii din acest secol, noțiunea de „Lege a Țării” cuprindea în sine atât pe „zakon” (dreptul cutumiar), cât și pe „pravo” adică pe „jus” (dreptul scris). De altfel, trebuie învederat faptul că românii au transformat unele reguli ale Pravilelor „în obicei și Legea țării”, și așa se și explică faptul că în „... numeroase judecăți se invocă în același timp obiceiul și Pravila

²³ Vl. Al. Georgescu, *Trăsăturile stilistice ...*, în vol. *Istoria dreptului românesc ...*, vol. I, p. 225.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Vezi, N. V. Dură, *Law and Morals. Prolegomena* (I), în *Acta Universitatis Danubius. Juridica*, nr. 2/2011, p. 158-173; *Idem*, *Law and Morals. Prolegomena* (II), în *Acta Universitatis Danubius. Juridica*, nr. 3/2011, p. 72-84; *Idem*, *Loi morale, naturelle, source du Droit naturel et de la Morale chrétienne*, în vol. *La morale au crible des religions* (Studia Arabica XXI), coord. M. Th. Urvoy, Éditions de Paris, 2013, p. 213-233. ²⁶ *Idem*, *Thinking of Some Fathers of the Ecumenical Church on the Law*, în *Christian Researches*, VI, Tbilisi, 2011, p. 230-245.

ca temei al dreptului comun”²⁶, adică al „Legii țării”, care se identifica deja cu un drept unitar, alcătuit din cele două elemente constitutive ale sale, id est „Jus consuetudinaris” și „Jus positivum”.

Reformele lui Constantin Mavrocordat ²⁷ (secolul al XVIII-lea) invocau și ele tot acel „duplex jus”, adică dreptul consuetudinar și dreptul pravilnic, așa după cum o făcuse anterior și Dimitrie Cantemir (1673-1723), pentru care „... obiceiul și dreptul bizantin receptat cu individualitatea lor istorică diferită, alcătuiau un duplex jus, un dublu sistem de drept, al Moldovei, iar nu cele două izvoare formale ale unui sistem de drept unic din punct de vedere istoric și tehnic”²⁸.

Referindu-se la Dreptul din Țările Române din perioada feudalismului timpuriu, - care durează aproximativ de prin secolul al VI-lea până în secolele XII-XIII, - profesorul Vladimir Hanga scria că „obiceiul” a fost „izvorul principal”, fiindcă „legislația scrisă apare mai târziu și are un caracter canonic și feudal, consfințind dominația stăpânilor feudali și inegalitatea socială”²⁹(sic). Or, trebuie de la bun început precizat faptul că și în această perioadă a existat un „jus positivum”, adică un drept scris, care a existat mai întâi sub forma rânduielilor și preceptelor religios-morale. De altfel, acest „Jus positivum” (drept scris) și-

²⁶ Vl. Al. Georgescu, *Trăsăturile stilistice ...*, în vol. *Istoria dreptului românesc ...*, vol. I, p. 224.

²⁷ Privitor la dreptul din epoca fanariotă, inclusiv la Reformele lui Constantin Mavrocordat, a se vedea C. Mititelu, *Reforma judiciară, din Țările Române, în epoca fanariotă. Contribuții juridice*, în *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei*, VII (2003), nr. 1, p. 230-237; N. V. Dură, *Procesul de modernizare a Dreptului românesc din epoca fanariotă până în vremea lui Cuza Vodă*, în *Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei*, VII (2003), nr. 1, p. 16-30.

²⁸ Vl. Al. Georgescu, *Trăsăturile stilistice ...*, în vol. *Istoria dreptului românesc ...*, vol. I, p. 226.

²⁹ Vl. Hanga, *Introducere*, la *Istoria dreptului românesc*, vol. I, ..., p. 20.

a găsit inițial temei în normele religios-morale ale Bibliei Vechiului și Noului Testament, adică în „jus divinum”³¹, și în „jus naturale”³⁰. Apoi, daco-romanii au cunoscut și aplicat Dreptul roman³¹, la care s-a adăugat apoi cel romano-bizantin (de stat și ecleziastic).

³¹ Acest drept a fost cunoscut și sub denumirea de „Lege divină”, pozitivă, care se cuprinde în Vechiul și în Noul Testament. Legea Vechiului Testament, „care este mai mult decât o legislație”, fiindcă ea este „o învățătură dată de Dumnezeu celor ce cred în El pentru a reglementa conduita lor”, a fost desăvârșită prin Legea Noului Testament, adusă de Mântuitorul Iisus Hristos, de unde și caracterul ei de „lege a perfecțiunii”, în aria căreia intră următoarele cuvinte: „rânduială, precept, drept, lege, poruncă sfântă”. În fine, precizăm că acest „Jus divinum” (Lege divină) este „fundament al legii bisericești” (Samir Gholam, *Legea divină și Legea bisericească (Jus divinum et Jus ecclesiasticum)*, în ST, XXVII (1975), nr. 9-10, p. 751-752, 758).

³⁰ Vezi, N. V. Dură, *The European juridical thinking, concerning the human rights, expressed along the centuries*, în Acta Universitatis Danubius. Juridica, nr. 2/2010 (VII), p. 153-192; Idem, *The Fundamental Rights and Liberties of Man in the E.U. Law*, în Dionysiana, IV, no. 1 / 2010, p. 431-464.

³¹ Când vorbim despre dreptul roman și aplicarea lui în Dacia, precizăm că acesta se aplica atât cetățenilor romani rezidenți, cât și peregrinilor din această provincie romană. Raporturile dintre cetățenii romani și peregrini au fost reglementate de acel „Jus gentium”, tot o creație a genului juridic roman. De altfel, Tăblițe cerate descoperite la Alburnus Major, azi Roșia Montană, - dintre care doar 14 au un text inteligibil total sau parțial, iar 11 un text ce nu poate fi utilizat - rămân o mărturie peremptorie privind cunoașterea și aplicarea dreptului roman și în Dacia Traiană (A se vedea G. Popa-Lisseanu, *Tablele cerate descoperite în Transilvania. Studiu de arheologie*, București, 1890, p. 1-186; I. Băltariu, *Tripticele din Transilvania. Contribuții la istoria dreptului român*, Aiud, 1930, p. 1-125; Vl. Hanga, *Instituțiile de drept*, în vol. Istoria Dreptului românesc, vol. I, ..., p. 108; Em. Cernea – Em. Molcuț, *Istoria statului și dreptului românesc*, Ed. Press Mihaela SRL, București, 2001, p. 28-31).

